

“ХУСН ВА ДИЛ” ДОСТОНИДА ИЛОҲИЙ ИШҚ ТАРАННУМИ

*Эргашева Нилуфар Акрамжон қизи,
Ўзбекистон Миллий университети талабаси*

Аннотация: Ушбу мақолада Муҳаммаднийёз Нишотий ҳаёти ва ижодий мероси, “Хусн ва Дил” достони ўзбек мумтоз адабиётидаги кубравийлик тариқати ва анъаналари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, ирфоний асарларининг издошлари ва кейинги давр адабиёти вакиллари ижодига таъсири масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: Муҳаммаднийёз Нишотий илми, Шайх анъаналари, Дил, Ақл, Ишқ, Назар, Нафсбону, Рақиб (дев маъносида), Ваҳм, Сабр, Ҳиммат, Хаёл, Тавба, Илҳом.

Достонда бир қанча бетакрор рамзий образлар яратилади ва улар асар мазмун-моҳиятини тўлақонли очиб бера олган. Муҳаммаднийёз Нишотий мазкур тимсоллар воситасида ўзининг тасаввуфга оид илмий-назарий қарашларини ҳам образли ифодалай олган. Адиб асарда янгиликка астойдил интилган. Бу асарда ҳар бир образнинг (Дил, Ақл, Ишқ, Назар, Нафсбону, Рақиб (дев маъносида), Ваҳм, Сабр, Ҳиммат, Хаёл, Тавба, Илҳом) ҳамда жойларнинг номланишида (Қалъаи Бадан, Шаҳри Офият, Дийда қасри, Зухду Риё тоғи (Жабли масеҳо), Дарёи Ҳайрат, Дийдор шаҳри) тасаввуфий истилоҳлар, айниқса, кубравийлик таълимотининг махсус атамалари танланилганлиги дарров сезилади. Қаҳрамонлар хатти-ҳаракатлари, ўй-хаёлларига Нажмиддин Кубро асарларидаги ирфоний қарашлар сингдириб юборилган. Адабий қаҳрамонлар, образ сифатида мажозан тасвирланган иштирокчиларнинг кўпчилиги кубравийлик таълимотидаги солиқнинг ҳолату мақоми, фазилату хислатлари эканлигини бу таълимотдан хабардор ўқувчининг англамаслиги мумкин эмас. Муҳаммаднийёз Нишотий ҳаёти ва ижодий мероси билан танишар эканмиз, унинг тасаввуф таълимотидан

таъсирланганлиги, хусусан, кубравийлик таълимоти ғояларига эргашганини кузатдик ва иқрор бўлдик.

Адиб дoston мукаддимасида асарни ёзишга ундаган ва уни руҳлантирган шахс сифатида Эшон Шарафиддин исмини тилга олади: “Хусрав била Шайх Низомий ва Мир Кабир била Ҳазрати Жомий китоби мухаббат абвобининг томошосида эрконида робитаи силсила асҳоб хафо ва воситаи қилодан арбоби сафо, яъни эшон Шарафуддин муборак ниҳод кутбул-автод сояи баландпоясин бошимга солиб манга ҳам девон такмили ва урфон таҳсилига фармойиш қилғонининг калимоти”¹.

Дема ани бир киши дунё дегил,

Оламаро олами кубро дегил.

Ғавси замон эрдию, қутби макон,

*Оти шараф зоти шарафдин нишон*².

Асардан олинган мана шу маълумотга таяниб, биз Нишотий тариқат сирларини ва тасаввуф таълимотини Эшон Шарафиддиндан пухта ўрганган, дея тахмин қила оламиз. Қолаверса, Адиб Хоразм фарзанди сифатида кубравийлик таълимоти ва унинг асарлари билан яқиндан танишган бўлиши табиий ҳолдир.

Адиб асарнинг ёзилиш сабабини изоҳлар экан, мана бу мисраларни келтиради:

Ҳар киши ўз таъбича ишио қилур,

Тоза сўзи эл аро пайдо қилур.

Аҳли суҳан чунки эрур кимий,

*Туфракчи зар янглиғ этар хушинамо*³.

Адиб бу ўринда сўз санъаткорларини тупроқни олтинга айлантирувчи кимёгарга ўхшатади. Бу гўзал ташбеҳнинг асосини эса биз Нажмиддин Кубро ижодида кузатамиз. Барчамизга маълумки, кубравийлик тариқати “Тариқат уз-

¹ Муҳаммадниёз Нишотий. Хусн ва Дил. – Т.:Адабиёт ва санъат, 1967, – Б. 35.

² Ўша асар. –Б.39.

³ Ўша асар. –Б.28.

заҳабия” яъни олтин тариқат номи билан машҳур бўлган ва Нажмиддин Кубро бу ҳақида рубоийларидан бирида:

Дарвеш аҳли асли фано тахтида шоҳ,

Ҳар икки жаҳон моҳиятидин огоҳ.

Олтин бўлишини тиласанг мис вужудинг,

Бу тоифа кимё – бўл уларга ҳамроҳ⁴,–

дейди. Нажмиддин Кубро Ҳақ йўлида раҳнамоларни кимёгарга ўхшатади. Бу йўлда юрган инсонларнинг камолотини миснинг олтинга айланишига қиёслайди, Нишотий эса айни шу ташбеҳни ўз асарлари билан инсониятнинг ҳалокатидан огоҳ этувчи, нафсни тарбия этувчи адибларга нисбатан қўллайди.

Адиб дostonнинг асосий қаҳрамони Фуоднинг туғилишига таъриф бериб: “Фуод вало ниҳоднинг таваллуди вужудининг адоси ва ҳақиқат инсонини мажоз шарҳ қилмоқ, яъни ҳар нимарса офоқда пайдо бўлса, анфусда ани хувайдо этмоқнинг ибтидоси...”⁵ дея бошланадиган бобида Ақлшоҳ ва малика Нафснинг фарзанди туғилишдаёқ ташқи оламда нимаики бор бўлса, барчасидан бир жуз унда мавжудлигин айтади ва уни “ҳақиқат инсони” дея эътироф этади. Тасаввуфий манбаларда Ақлнинг эркак, Нафснинг аёл жинсида берилиши маълумдир. Ва уларнинг никоҳидан қалб –кўнгил туғилади. Муҳаммадниёз Нишотийдан олдин яратилган шу номдаги асарларнинг барчасида қаҳрамоннинг исми Дилдир. Нишотий эса достонида бу “Ҳақиқат инсони”, яъни комил инсонни тамсил этган қаҳрамоннинг исмини Фуод деб номлайди:

Гарчи эрур Ҳусну Дил ушбу савод,

Дилнинг оти мунда қўйуб ман Фуод.

Ансаб эди исм бўлурга яқин,

Бўлғуси бу фаҳм элига дилнишин⁶.

⁴ Бектошева А. Шайх Нажмиддин Кубро . (Ушбу рубоий Эргаш Очиллов томонидан таржима қилинган бўлиб, ҳали нашр қилинмаган) – Т.: Наврўз, 2019, –Б. 183.

⁵ Муҳаммадниёз Нишотий. Ҳусн ва Дил. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1967,–Б.40.

⁶ Ўша асар. – Б. 45.

Адибнинг қаҳрамон исмини бундай ўзгартириши бежиз эмас. Дил,
яъни қалб, умумий тушунчани англатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Навоийнинг ижод олами. – Т.: Фан, 2001. – 244 б.
2. Ойбек. Адабий-танқидий мақолалар. МАТ. XIII том. – Т.: Фан, 1979. – 512 б.
3. Олим С. Ишқ, ошиқ ва маъшук. – Т.: Фан, 1992. – 89 б.
4. Олим С. Нақшбанд ва Навоий. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 216 б.
5. Османов Н.О. Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв. – М.: Наука, 1974. – 272 с.
6. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 344с.
7. Поэзия и проза Древнего Востока. Сборник. – М.: Художественная литература, 1973. – 735 с.
8. Жамолнинг менга бас. Шайх Нажмиддин Кубро. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1994. – Б. 24.
9. Муҳаммаднийез Нишотий. Хусн ва Дил. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1967. – 375 б.
10. Нажмиддин Кубро. “Фақирлик ҳақида рисола” (арабчадан М. Махмуд таржимаси) // // Тафаккур ж. – Т., 1995. № 3-. 4. – Б. 67-71.
11. Нисорий Ҳасанхожа. Музакири аҳбоб. – Т.: Халқ мероси, 1993. – 421 б.
12. Очилов Э. Бир ҳовуч дур. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 240 б.
13. Очилов Э. Муборак сарчашмалар. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 88 б.
14. Паҳлавон Махмуд. Ишқ ёғдуси. – Т.: Янги аср авлоди, 2009. – 96 б